

6. ARTETERAPIA

**8.7. BIBLIOTERAPIA Z FORMAMI
TEATRALNYMI**

8.8. CHOREOTERAPIA

Ze względu na złożoność tematyki arteterapii i jej form moduły terapii za pomocą sztuk plastycznych zostaną przedstawione razem.

I. Wstęp

Szkołę jako instytucję charakteryzują następujące cechy: celowość, społeczność, zorganizowanie, otwartość, złożoność i probablistyczność.

Nasuwa się zatem pytanie czy naukowa klasyfikacja cech szkoły, profesjonalny formalizm nauczyciela pozwala na odnalezienie drogi skutecznej wymiany informacji pomiędzy pedagogiką jako nauką a praktyką pedagogiczną i życiem. Nierzadko we współczesnej szkole ginie wieź pomiędzy nauczycielem a uczniem. Sytuacja ta wymaga poszukiwania nowych dróg sztuki bycia nauczycielem twórczym, zarazem świadomym innowacyjnych dyspozycji tkwiących w samym dziecku.

Stefan Szuman w swoich publikacjach zwracał uwagę na genezę dziecięcej ciekawości świata oraz twórcze możliwości dziecka, często niedoceniane przez nauczycieli zorientowanych nie na wzmacnianie rozwoju młodego człowieka, a na realizację treści programowych.

Nauczyciel przez wprowadzenie sztuki jako źródła poznania, również samopoznania i jako źródła przeżywania świata jest bliski dziecku. Otwiera przed nim perspektywę badawczą, zaspokaja poznawczą ciekawość, wyzwala innowacyjność działania, pozwala na wszechstronny rozwój osobowości wychowanka (Dymara B. 1996).

Sytuację tę obrazuje pewna zabawna historia.

„Po długim marszu przez pustynię kilku mnichów straciło orientację przestrzenną i zaczęło kręcić się w kółko. Zmęczeni usiedli na piasku i medytowali. W pewnej chwili jeden z nich rzekł: bracia jesteśmy zgubieni. Znów zapadło milczenie... I wtedy odezwał się drugi mnich: nie bracie, wcale nie jesteśmy zgubieni, przecież znajdujemy się tutaj. To droga zaginęła...”

Zamierzeniem programu jest próba odnalezienia owej drogi, która pozwoli na wzbogacenia procesu dydaktyczno – wychowawczego o treści terapeutyczne wspomagające wszechstronny rozwój ucznia, a w szczególności tego o specjalnych potrzebach edukacyjnych.

Oddziaływanie sztuki o uzdrawiającym znaczeniu, znane było od dawna, co potwierdzał twórca koncepcji zwanej katharsis, czyli Arystoteles. Jednak dopiero w ostatnim stuleciu powstała inicjatywa wykorzystania procesu twórczego i sztuki dla

celów terapeutycznych, oparta na teorii, która określa psychologiczne mechanizmy twórczości. Postępowanie to nazwano „arteterapią” i określenie to zostało wprowadzona do terminologii medyczno - psychologicznej w latach czterdziestych XX wieku.

Odnosi się ono najczęściej do działań i sztuk plastycznych.

Arteterapia określana jest również mianem:

- artepsychoterapia,
- artepsychoterapia analityczna,
- terapia kreatywna,
- terapia poprzez twórczość.

Do rodzajów arteterapii zaliczamy muzykoterapię, choreoterapię, biblioterapię (...) oraz estezjoterapię wykorzystującą malarstwo, rzeźbę, teatr (teatroterapia) i film (filmoterapia).

Rola sztuki w terapii wynika z założeń psychoanalizy, które dotyczą konfliktów człowieka, wewnętrznych i nieuświadomionych.

Sztuka jest środkiem obiektywizacji stanów emocjonalnych, sposobem pozbycia się negatywnego napięcia emocjonalnego. Arteterapia wspiera diagnozę i terapię jednostek z zaburzeniami zachowania i emocji.

Termin arteterapia pochodzi od wyrazów: „ars” czyli sztuka i „therapeuein” czyli leczenie, terapia. Najprostszą definicję arteterapii przedstawił H. Grzegorzewski, który określił ją jako terapię przez sztukę dotyczącą zarówno dzieci, jak i dorosłych. „Arteterapia to twórczy trening, terapia wykorzystująca proces tworzenia lub wynik procesu twórczego do wzbogacenia własnej osobowości. Jest to metoda poznawania siebie, przygoda z tworzeniem oraz z twórczym myśleniem”.

Terapia za pomocą sztuk plastycznych akcentuje równocześnie znaczenie wytworu, dzieła, zobiektywizowanego produktu działania artystycznego i funkcjonalną stronę procesu twórczego, sama aktywność.

Arteterapia ma charakter rewalidacyjnego oddziaływania na człowieka. Jest przede wszystkim potrzebna osobom z zaburzeniami emocjonalnymi oraz tym, które chcą poznać swoje uzdolnienia, a przede wszystkim same siebie. Nawiązuje ona do tzw. teorii potrzeb, która kieruje ludzkim działaniem, dążącym do ich zaspokojenia.

W arteterapii wyróżniamy następujące techniki, umożliwiające wgląd do lepszego poznania siebie oraz motywów własnego postępowania:

- ekspresyjne,

- projekcyjne,
- konstrukcyjne.

Spontaniczność, a także niekonwencjonalność sposobów wypowiedzania się w obszarze technik arteterapeutycznych powoduje zmniejszenie oporów przed prezentacją własnych przeżyć emocjonalnych.

Funkcje arteterapii:

- rekreacyjna - przejawia się głównie w tworzeniu warunków ułatwiających wypoczynek, relaks oraz stan homeostazy wewnętrznej,
- edukacyjna – kształtuje umiejętność prawidłowego funkcjonowania w rzeczywistości, stawiania sobie celów realnych i możliwych do osiągnięcia.
- korekcyjna – polega na zmianie negatywnego nastawienia do zadań, problemów dnia codziennego. Funkcja korekcyjna ma za zadanie korygowanie negatywnych zachowań dziecka, np. zachowań agresywnych,
- ekspresyjna - ma na celu uświadomienie i prezentację tłumionych emocji, a w konsekwencji pomaga rozładować niekorzystne stany napięcia,
- kompensacyjna - ma na celu zaspokojenie potrzeb młodego człowieka,
- poznawcza - uczy nazywania, wyrażania i rozpoznawania uczuć własnych oraz uczuć innych ludzi,
- regulacyjna – ułatwia jednostce osiągnięcie stanu równowagi pomiędzy jej środowiskiem wewnętrznym a otaczającą rzeczywistością.

Zadaniem arteterapii jest uświadomienie człowiekowi poczucia własnej wartości oraz dążenie do samoakceptacji i samorealizacji.

II. Charakterystyka programu

Program skierowany jest do uczniów biorących udział w projekcie, w grupach wiekowych I-III i IV-VI szkoły podstawowej i I-III gimnazjum, Zespołu Szkół Ogólnokształcących Integracyjnych: Nr 1, 3, 4 i 6 w Krakowie.

Grupę docelową stanowią dzieci z orzeczeniem PPP stwierdzającym zaburzenia zachowania i emocji.

Celem realizowanych zadań jest pobudzenie wszechstronnego rozwoju uczniów, ze szczególnym zwróceniem uwagi na rozwój prawidłowej i silnej osobowości, poszukiwanie właściwych wzorców zachowań oraz dostrzeganie socjalnych i kulturowych motywów działania człowieka.

Niniejszy program zawiera następujące formy terapii:

- arteterapia,
- biblioterapia,
- choreoterapia

Zaletą wyżej wymienionych form terapii jest możliwość ich wzajemnej korelacji. Tak więc zajęcia plastyczne lub biblioterapeutyczne mogą być wzbogacone o elementy muzykoterapii czy relaksacji. Autorzy programu proponują skorzystanie z metod relaksacyjnych i ich szerokiej gamy pomysłów (Aneks).

Arteterapia

Działalność plastyczna ma charakter profilaktyczno – terapeutyczny. Pozwala dziecku na zaspokojenie podstawowych potrzeb emocjonalnych, zrozumienie siebie, określenie własnych emocji.

Wskazuje sposoby werbalizacji osobistych, często tłumionych uczuć. Ma charakter korygujący, naprawczy i kompensacyjny.

Rysunek, malarstwo, rzeźba, to forma wyrażania siebie, którą dzieci i młodzież podejmują nad wyraz chętnie i szczerze.

Aby uczestniczyć w zajęciach plastycznych nie trzeba być artystą, ważny jest sam proces tworzenia. Ekspresja plastyczna jest spontaniczna, wynika bezpośrednio z przeżyć i spostrzeżeń młodego człowieka, który manifestuje w ten sposób własne postawy, uczucia i wartości. Prace plastyczne pozwalają dotrzeć w świat myśli, pragnień, marzeń, radości i smutków autora. Dla niektórych osób jest to jedyna pośrednia forma uzewnętrzniania własnego świata przeżyć za pomocą symboli. Umożliwia wyzwolenie się z utrwalonych zachowań, kompensuje braki, realizuje zamierzenia i pragnienia, które nie miały okazji być spełnione w rzeczywistości.

Na zajęciach wykorzystuje się twórczą aktywność: rysowanie, malowanie, modelowanie.

Moduł Biblioterapia z formami teatralnymi

Biblioterapia - to metoda terapeutyczna pozwalająca na przyswojenie przez dziecko wartości psychologicznych, moralno – społecznych oraz estetycznych, znajdujących się w książkach. Wykorzystuje wyselekcjonowane materiały czytelnicze jako pomoc terapeutyczną poprzez ukierunkowane czytanie.

„Biblioterapia to zamierzone działanie przy wykorzystaniu książek lub innych materiałów niedrukowanych (obrazów, filmów), zmierzające do realizacji celów rewalidacyjnych, resocjalizacyjnych, profilaktycznych i ogólnorozwojowych” (E. Tomasiak).

Biblioterapia jest formą psychicznego wsparcia, pomaga w samoakceptacji, odnalezieniu się w nowej, trudnej życiowej sytuacji.

Istotny jest dobór książek, umiejętne prowadzenie ich percepcji i dyskusji nad problemami w nich zawartymi. Wymaga to od prowadzącego zajęcia intuicji, umiejętności wczuwania się w przeżycia dziecka, rozumienie jego problemów. Odpowiednio dobrana książka wskazuje na sposoby radzenia sobie z problemami, wskazuje pozytywne wzorce do naśladowania, pozwala na identyfikowanie się z bohaterem.

Zajęcia powinny kończyć się rysunkiem, zabawą ruchową, śpiewem. Ważne, aby dzieci dzieliły się wrażeniami z odczytanej bądź odsłuchanej lektury.

Metoda tak kształtuje właściwe postawy, pomaga w akceptacji samego siebie, eliminuje niewłaściwe zachowania, np. agresywne. Pozwala odkryć siebie, rozwija osobowość twórczą, wzbogaca wiedzę, język, zdolność rozumienia pojęć moralnych i rozwój uczuć.

Biblioterapia pozwala ingerować w następujące sfery życia młodego człowieka:

- **sferę intelektu** – dziecko zdobywa wiedzę, dzięki której lepiej rozumie i rozwiązuje własne problemy,
- **sferę społeczną** – pozwala dziecku na dostrzeganie związków łączących je z innymi ludźmi, pomaga zaobserwować socjalne i kulturowe motywy działalności człowieka,

- **sferę emocjonalną** – umożliwia uczniom dokonywanie wglądu i identyfikację, prowadzi do kompensacji bez narażanie dziecka na niebezpieczeństwo związane z bezpośrednim omawianiem jego osobistych problemów,
- **sferę zachowania** - polega na wyeliminowaniu u dziecka zachowań niepożądanych, zastąpienie ich zachowaniami ogólnie przyjętymi za prawidłowe.

Moduł Choreoterapia /rytmiczno-muzyczno-ruchowy/

Choreoterapia w dosłownym tłumaczeniu oznacza leczenie tańcem (choreios – taneczny, choros – taniec). Terapia tańcem jest techniką należącą do szerokiego nurtu arteterapii. Obejmuje taniec, ćwiczenia muzyczno – ruchowe, improwizacje ruchowe do wybranej muzyki. Opiera się na wykorzystaniu ruchu jako procesu, który zwiększa psychiczną i fizyczną integrację jednostki. Podstawowe elementy tańca – ruch i rytm stają się drogą do uzyskania harmonii ciała i umysłu, ułatwiają poznanie siebie, swoich emocji, a także porozumiewanie się z innymi ludźmi.

Terapia tańcem obejmuje wzory napinania i odprężania mięśni, wzory strukturalne ciała i jego gesty, jakość ruchu, wzorce ruchowe uwarunkowane rozwojowo, rytmikę i dynamikę ciała, improwizację tematyczną, a także nieświadomy ruch symboliczny ciała (D. Kozięłło).

Wszelkie zaburzenia w stanie zdrowia i rozwoju dziecka powstają jako rezultat przeciążenia organizmu wskutek łącznego działania złożonego zespołu różnorodnych czynników, w tym także psychologiczno – pedagogicznych.

Muzyka i ruch jest niewątpliwie atrakcyjnym dla dziecka oraz bezpiecznym środkiem terapeutycznym. Wpływa na stan aktywności systemu nerwowego, wywołuje określone zmiany w czynnościach całego organizmu, obniża napięcie, przywraca właściwy próg wrażliwości zmysłowej.

Choreoterapia wzbudza pozytywne emocje, wprowadza przyjemny nastrój. Pozwala powrócić do stanu równowagi, obniżyć powstałe wskutek stresu napięcie mięśniowe.

W zależności od kategorii wiekowej dzieci uczestniczących w zajęciach, proponuje się różne rodzaje aktywności muzyczno – ruchowej.

III. Cele szczegółowe

W oparciu o założone cele ogólne modułu opracowano następujące cele szczegółowe, kształtujące u ucznia następujących umiejętności:

- wzmocnianie prawidłowej adaptacji do warunków funkcjonowania psycho - społecznego zmienionego wskutek posiadanej niepełnosprawności,
- pobudzanie wszechstronnego rozwoju ucznia,
- podnoszenie poziomu samoakceptacji i samooceny,
- kształtowanie i wzmocnianie pozytywnego, realnego poczucia własnej wartości,
- budowanie pozytywnego obrazu własnej osoby,
- kształtowanie pozytywnego systemu wartości,
- zaspokajanie potrzeb akceptacji, bezpieczeństwa, przynależności oraz samorealizacji,
- inicjowanie poczucia wewnętrznej homeostazy,
- uświadomienie sobie własnych pragnień,
- obniżenie negatywnych napięć i emocji,
- wdrażanie do rozpoznawania, określania oraz panowania nad swoimi stanami emocjonalnymi,
- kształtowanie umiejętności werbalnego, a także pozawerbalnego wyrażania własnych emocji,
- określanie źródeł stresu, nabywanie technik radzenia sobie ze stresem,
- wdrażanie do pokonywania lęków i zahamowań,
- rozwijanie poczucia autonomii i niezależności,
- kształtowanie poczucia asertywności,
- rozwijanie poczucia empatii,
- rozwijanie motywacji, poszukiwanie sukcesu na miarę swoich możliwości,
- kształtowanie prawidłowych postaw intra i interpersonalnych,
- poszukiwanie prawidłowych wzorców zachowań, uznanie ich za pożądane,
- kształtowanie poczucia tolerancji, szacunku dla odmienności innych ludzi,
- kształtowanie postaw życzliwości i wyrozumiałości wobec innych ludzi,
- rozwijanie poczucia odpowiedzialności za siebie i innych,

- wdrażanie do samodzielności,
- dostrzeganie socjalnych i kulturowych motywów działania człowieka, wdrażanie do współdziałania w grupie,
- rozwijanie indywidualnych zainteresowań,
- przygotowanie do uczestnictwa i czynnego odbioru kultury,
- kształtowanie wrażliwości estetycznej,
- rozwijanie kreatywności twórczej,
- poznanie różnego rodzaju materiałów w procesie tworzenia,
- rozwijanie wyobraźni twórczej i odtwórczej,
- rozwijanie aktywności intelektualnej, emocjonalnej i ruchowej,
- rozwijanie myślenia abstrakcyjno - pojęciowego, a u dzieci młodszych konkretno-sytuacyjnego,
- rozwijanie umiejętności naśladownictwa,
- rozwijanie koncentracji uwagi, spostrzegawczości,
- kształtowanie percepcji słuchowej, wzrokowej oraz dotykowej,
- doskonalenie procesów myślowych analizy, syntezy i porównywania,
- wdrażanie do umiejętności rozróżniania i selekcjonowania bodźców,
- kształtowanie prawidłowej koordynacji wzrokowo – słuchowo - ruchowej,
- rozwijanie poczucia świadomości własnego ciała,
- kształtowanie wyobraźni przestrzennej oraz orientacji przestrzennej,
- doskonalenie motoryki dużej, motoryki małej, a także czynności manipulacyjnych dłoni,
- wyrabianie płynności i szybkości ruchu z uwzględnieniem koncentracji uwagi oraz spostrzegania wzrokowego,
- rozwijanie aktywności fizycznej,
- obniżanie nadmiernego napięcia mięśniowego,
- pobudzanie ruchowe całego ciała w zakresie ruchów dowolnych i kontrolowanych,
- rozwijanie prawidłowej wymowy.

IV. Metody i formy pracy

1. Metoda asymilacji wiedzy:

- praca z książką,
- pogadanka,
- dyskusja,
- wykład

2. Metody samodzielnego dochodzenia do wiedzy:

- metoda problemowa,
- metoda sytuacyjna,
- metoda symulacyjna,
- burza mózgów,
- giełda pomysłów,
- gry dydaktyczne

3. Metody waloryzacyjne:

- metoda impresyjna,
- metoda ekspresyjna

4. Metody praktyczne:

- eksperyment,
- metody ćwiczebne,
- metody realizacji zadań wytwórczych

5. Metody podające:

- opowiadanie,
- opis

Formy pracy:

- indywidualna, grupowa, zbiorowa
- jednolita, zróżnicowana,
- głośna, cicha

6. Treści – proponowane zagadnienia

A) ARTETERAPIA:

- 1. Jaki jestem, jacy jesteście – portret grupy.** Zajęcia integrujące grupę
(Scenariusz 1)

2. **Ramka do zdjęć.** Rodzina jako wartość.

Ramka ma posłużyć do umieszczenia w niej zdjęcia osób bliskich dziecku. Zdjęcie do ramki może powstać przez wykonanie kolażu z fragmentów różnych zdjęć przyniesionych przez uczestników.

Proponowane techniki/materiały: masa solna lub kolorowe, gufrowane kartony.

3. **Moja ulubiona pora roku.** Umiejętność wyrażania i argumentacji własnych upodobań.

Proponowane techniki/materiały: kolaż (kolorowe papiery, materiały naturalne i tekstylne, fragmenty zdjęć) lub podstawowe techniki graficzne (linoryt, gipsoryt, drzeworyt).

4. **Pojemnik na przybory do pisania.** Nabywanie umiejętności kreowania własnego otoczenia.

Wykonana praca może pełnić funkcję użytkową lub być prezentem dla kolegi lub członków rodziny.

Proponowane techniki/materiały: szklany słoik o ciekawym kształcie lub metalową puszkę obkleja się kolorowymi, bawełnianymi sznurkami. Młodsze dzieci mogą ozdabiać pojemnik przy pomocy masy solnej, modeliny, kolorowych koralików itp.

5. **Kartka okolicznościowa.** Kształtowanie potrzeby podtrzymywania relacji i więzi z innymi.

Wykonywana kartka okolicznościowa powinna mieć konkretne przeznaczenie: urodziny, imieniny członków rodziny lub życzenia świąteczne.

Proponowana technika: monotypia, kolorowa wydrapywanka.

6. **Malowanie na szkle.** Zaspakajanie potrzeby innowacyjności i samorealizacji.

Prowadzący może zaproponować uczestnikom zajęć kilka tematów do wyboru lub pozostawić wybór tematu inwencji twórczej dzieci. Do wykonania pracy może posłużyć np. ramka do obrazów, antyrama. Gotowe obrazy mogą być wykorzystane do dekoracji np. korytarza szkolnego.

7. **Miejsce moich marzeń.** Umiejętność rozwijania poczucia samoświadomości własnych potrzeb.

Prowadzący zajęcia powinien pozostawić uczestnikom twórczą swobodę w realizacji tematu. Miejsce marzeń powinno być wykonane w ulubionej technice autora pracy. Można zaprezentować uczniom kilka ciekawych technik do wyboru.

8. **Ja i mój wyjątkowy talent.** Kształtowanie poczucia własnej wartości.

Wykonanie pracy należy poprzedzić rozmową z dziećmi dotyczącą umiejętności i zainteresowań. Rozmowa ma na celu odkrycie przez każdego uczestnika swoich talentów.

Proponowane techniki/materiały: technika wykonania pracy powinna być, w miarę możliwości, powiązana z jej tematem (np. gotowanie można wykonać z produktów spożywczych, szycie z materiałów tekstylnych itp.)

9. **Kolor moich uczuć.** Umiejętność wyrażania własnych emocji.

Wykonanie pracy należy poprzedzić rozmową z dziećmi dotyczącą wyrażania pozytywnych i negatywnych emocji. Można zaproponować, aby każde dziecko wybrało jedną emocję i przedstawiło ją w formie barwnej, abstrakcyjnej kompozycji.

Proponowane techniki/materiały: action painting, dripping. Uczestnikom najstarszej grupy można polecić stronę internetową <http://www.jacksonpollock.org/> lub całe zajęcia przeprowadzić w pracowni komputerowej, wykorzystując w trakcie zajęć wyżej podaną stronę.

10. **Ja i mój przyjaciel zwierzak.** Kształtowanie wrażliwości na otaczający ludzi przyjazny świat przyrody.

Proponowane techniki/materiały: kolaż wykonany przy użyciu różnorodnych materiałów adekwatnych do przedstawianego wizerunku zwierzęcia lub lepienie figur zwierząt z masy solnej, modeliny, gliny.

B) BIBLIOTERAPIA

1. Poznajmy się.... Integracja grupy (Scenariusz 2)

2. Czasem czuję się osamotniony...

Proponowana literatura: Onichimowska A. „Najwyższa góra świata”
w: Onichimowska A. „Najwyższa góra świata”

3. Inny nie znaczy gorszy...

Proponowana literatura: H. Christian Andersen „Brzydkie Kaczętko”,
Onichimowska A. „Warkoczek” w: Onichimowska A. „Najwyższa góra świata”

4. Jak pokonać nieśmiałość?

Proponowana literatura: M.E. Letki „Jutro pójdę świat”

5. Mogę być taki jak chcę... Budowanie poczucia własnej wartości i silnej osobowości. Proponowana literatura: La Fontaine „Mrówka i konik Polny”, Musierowicz „Rybka”

6. W krainie przyjaźni.

Proponowana literatura: Wilde O. „Prawdziwy przyjaciel” w Wilde O. „Bajki”,
Eysmontt B. „Podróże z ptaszkiem”

7. Jestem dobry dla siebie i innych.

Proponowana literatura: Ruth – Charlewska J. „Dziewczynka spoza szyby”

8. Jak radzić sobie z lękiem, stresem i złością? (do wyboru)

Proponowana literatura: Gabrysiewicz – Krzysztofiakowa T. „Klasówka bez odwołania”

9. Mam wpływ na swoje zachowanie, podejmuje właściwe decyzje.

Proponowana literatura: Antoine de Saint – Exupery „Mały Książę”

10. Pomagam innym.

Proponowana literatura: Musierowicz M. „Kredki” w Musierowicz M. Hipohopter”

W klasach I – III można wykorzystać również następujące pozycje:

1. Maria Molicka „Bajki terapeutyczne”,
2. Jan- Uwe Rogge „Krótkie opowiadania na pokonanie strachu”,
3. Linde von Keyserlingk „Opowieści przeciwko lękom”.

C. CHOREOTERAPIA

Każde z proponowanych zagadnień może być realizowane na 1 – 2 zajęciach. Autorzy programu pozostawiają dowolność wyboru proponowanych technik muzyczno – ruchowych w zależności od specyfiki i wieku grupy.

- 1. Praca z ciałem z wykorzystaniem metody Weroniki Sherborne.**
- 2. Zajęcia rozwijające ekspresję muzyczną z wykorzystaniem metody Carla Orffa.**
- 3. Zabawy ruchowe z wykorzystaniem metody twórczej gimnastyki rytmicznej A. M. Kniessów.**
- 4. Improwizacje taneczno – ruchowe.**
- 5. Relaksacja, gry i zabawy z chustą Klazna. (Scenariusz 3)**
- 6. Tańce integracyjne.**
- 7. Elementy tańca klasycznego, ludowego/ do wyboru:**
 - kroki poloneza,
 - krakowiaka,
 - polki.
- 8. Elementy tańca towarzyskiego/ do wyboru:**
 - walc angielski,
 - fokstrot,
 - samba.
- 9. Elementy tańca współczesnego/ do wyboru:**

- balet nowoczesny,
- modern dance,
- jazz,
- hip – hop.

VI. Scenariusze zajęć

ARTETERAPIA

Temat: Jaki jestem, jacy jesteście – portret grupy.

Cele ogólne:

- kształtowanie umiejętności wyrażania własnych emocji,
- wdrażanie do prawidłowej współpracy w zespole.

Cele operacyjne:

Uczeń:

- potrafi wymieniać nazwy kolorów i dokonać ich podziału na barwy podstawowe, pochodne, ciepłe i zimne,
- wyraża swój nastrój barwą,
- rozrabia farbę odpowiedniej konsystencji i tonacji,
- prawidłowo posługuje się nożyczkami,
- dba o estetykę wykonanej pracy

Formy pracy:

- indywidualna, zbiorowa, głośna, cicha, jednolita, zróżnicowana.

Metody pracy:

- waloryzacyjna – ekspresyjna i impresyjna,
- rozmowa kierowana, objaśnienie,
- ćwiczenia praktyczne

Pomoce dydaktyczne: farby plakatowe, przybory malarskie, nożyczki, klej, kolorowe kartony format A 1.

Przebieg zajęć:

1. Poznanie grupy – każdy z uczestników przykleja na ubraniu karteczkę ze swoim imieniem.
2. Przedstawienie i objaśnienie tematu oraz celu zajęć.
3. Rozmowa dotycząca kolorów, symboliki barw, wyrażania nastroju poprzez barwę.
4. Działalność twórcza – malowanie autoportretu przy użyciu ulubionych kolorów.
5. Wykonanie zbiorowego portretu grupy – wycinanie autoportretów i naklejanie ich na duży arkusz papieru (wspólny wybór koloru tła).
6. Ocena przez grupę wykonanej pracy, nadanie jej tytułu, ewentualne domalowanie drobnych elementów lub tła (wspólna decyzja grupy).
7. Podsumowanie zajęć – rozmowa dotycząca emocji towarzyszących przy malowaniu autoportretu i wspólnym wykonywaniu portretu grupy.

Uwagi metodyczne:

Wykonanie przez uczestników zajęć portretu grupy ma na celu stworzenie sytuacji, w której dzieci będą podejmowały działania zmierzające do nawiązania pozytywnych relacji, porozumiewania się w celu podjęcia wspólnych decyzji. Portret grupy będzie również częścią ewaluacji. Po zakończeniu każdych zajęć, dzieci będą określały swoje emocje i zaangażowanie poprzez doklejanie do portretu kolorowych kółeczek .

Kółko czerwone – podczas zajęć czułem się dobrze, podobały mi się zajęcia i to co podczas nich robiłem.

Kółko niebieskie – nudziłem się, nie interesowało mnie to co robiliśmy.

Kółko fioletowe – podczas zajęć czułem się źle, nie podobało mi się to co robiliśmy.

Proponowane kolory kółek nie są obowiązkowe, prowadzący zajęcia wspólnie z uczestnikami mogą zaproponować inną gamę barwną.

Wymaga się, aby stworzony przez grupę portret wisiał w sali podczas całego cyklu zajęć.

BIBLIOTERAPIA

Temat: Poznajmy się... Integracja grupy.

Cele ogólne:

- kształtowanie umiejętności nawiązywania prawidłowych relacji interpersonalnych w grupie,
- zaspakajanie podstawowych potrzeb emocjonalnych – akceptacji, bezpieczeństwa, przynależności

Cele operacyjne:

Uczeń:

- zna imiona dzieci biorących udział w zajęciach,
- czuje się bezpiecznie,
- ma zaufanie do prowadzącego zajęcia,
- zna i akceptuje zasady zgodnej współpracy

Metody pracy:

- sytuacyjna,
- ekspresyjna
- problemowa,
- burza mózgów,
- gra dydaktyczna

Formy pracy:

- indywidualna, grupowa, zbiorowa, głośna, jednolita

Przebieg zajęć:

1. Przedstawienie się.

Dzieci siadają w kręgu. Zaczynając od osoby prowadzącej przedstawiają się mówiąc: „Mam na imię...., lubię kiedy inni zwracają się do mnie”. Uczestnicy starają się zapamiętać szczególnie ulubioną formę imienia każdej z osób.

2. Zabawa – poznajmy się lepiej, zamieńmy się miejscami

Uczestnicy zabawy siedzą na krzesłach w kręgu (krzesel jest o 1 mniej niż uczestników). Prowadzący mówi: Teraz miejscami zmieniają się osoby, które lubią grać w piłkę, mają niebieskie oczy, itp. (w zabawie chodzi o to, by nie pozostać bez krzesła).

3. Gra „cztery kąty”

Uczniowie stoją w środku sali. Prowadzący mówi: „Sala ma cztery kąty. W pierwszym kącie (wskazuje) jest kolor zielony, w drugim żółty, w trzecim czerwony, a w czwartym niebieski. Niech każdy szybko stanie w tym kącie, który symbolizuje jego ulubiony kolor.” Uczniowie idą do tych kątów, po chwili wracają.

Po każdym następnym pytaniu/stwierdzeniu uczniowie postępują podobnie (tzn. wybierają ten kąt, który symbolizuje ich odpowiedź).

- jakie filmy lubię: przygodowe, komedie, westerny, przyrodnicze
- gdzie najchętniej wyjeżdżam na wakacje: góry, morze, wieś, duże miasto
- moim ulubionym przedmiotem jest: matematyka, j. polski, plastyka, wf
- najchętniej noszę: dżinsy, dresy, dzwony, spodnie z materiału
- moje hobby to: sport, czytanie książek, zbieranie różnych „rzeczy”, gra na komputerze
- lubię: jabłka, lody, zupę pomidorową, szpinak
- nie lubię: sprzątać pokoju, wynosić śmieci, uczyć się, wychodzić z psem na spacer

(„Metody aktywizujące w pedagogice grup”, E. Wójcik).

4. Chcę się o tobie dowiedzieć więcej

Uczestnicy dobierają się w pary, poprzez odszukanie osoby ze znacznikiem tego samego koloru lub kształtu (rozdane wcześniej). Każdy z uczestników ma zadać swojemu partnerowi jak najwięcej pytań np. o wiek, zainteresowania, rodzeństwo, itp. Następnie zaprezentować wyniki swoich „dociekań”.

5. Kalambury

Uczestnicy dzielą się na dwie grupy. Zadaniem jednej jest przedstawienie mimiką i ruchem ciała wylosowanego hasła. Zadaniem drugiej jest odgadnięcie wybranego przysłowia.

Propozycje przysłów:

- „Baba z wozu, koniom lżej”,
- „Kto pod kim dołki kopie, sam w nie wpada”,
- „Gdzie kucharek sześć, tam nie ma co jeść”,
- „Nie taki diabeł straszny, jak go malują”,
- „Gdzie diabeł nie może, tam babę pośle”,
- „Szewc w podartych butach chodzi”.

6. Zakończenie zajęć – iskierka.

CHOREOTERAPIA

1. Temat: Relaksacja. Gry i zabawy z wykorzystaniem chusty Klanzy.

Cele ogólne:

- rozwijanie aktywności fizycznej,
- odreagowanie negatywnych napięć i emocji
- pobudzanie ruchowe całego ciała w zakresie ruchów dowolnych i kontrolowanych

Cele szczegółowe:

Uczeń:

- jest świadomy korzystnego wpływu ruchu na kondycję i dobre samopoczucie,
- czuje się odprężony, zrelaksowany,
- prawidłowo koordynuje wzrok – słuch i ruch

Metody:

- waloryzacyjne - ekspresyjne,
- praktycznego działania
- elementy pedagogiki zabawy

Formy:

- grupowa, zbiorowa , jednolita, głośna

Środki dydaktyczne: chusta Klanzy, płyta CD, odtwarzacz

Przebieg zajęć:

1. Przywitanie się uczestników słowami piosenki (na melodię „Panie Janie...”), śpiewanymi tyle razy ile jest uczestników zajęć, po kolei, wymieniając imiona każdego dziecka.

Witaj (imię dziecka), jak się masz, jak się masz,

Wszyscy cię witamy, wszyscy cię witamy,

Bądź wśród nas, bądź wśród nas...

2. Relaksacja

Uczniowie kładą się na dywanie. Nauczyciel włącza spokojną muzykę i przyciszonym głosem odczytuje tekst relaksacji (teksty relaksacji zamieszczono w aneksie).

3. Zabawa „ Piłka w górę – strzelanie”.

Dzieci trzymają chustę za uchwyty. Na jej środku leży piłka. Powoli, równocześnie wszyscy podnoszą chustę do góry, po czym energicznie opuszczają ją. Podczas, gdy piłka zostaje wyrzucona w górę wszyscy jednocześnie krzyczą swoje imię.

4. Zabawa „ Bieganie z chustą”- falowanie *(przy muzyce)*

Uczestnicy trzymają chustę za uchwyty, chodząc po obwodzie koła, na przemian podnoszą ją i opuszczają. Prowadzący wydają polecenia „ góra- dół, lekko- mocno, wolno- szybko”.

5. Zabawa „ Kolorowa wycieczka”

Na środku chusty siedzi jedno dziecko, pozostali trzymając chustę jedną ręką za uchwyt ciągną chustę po sali, tak aby osoba siedząca na środku nie przewróciła się.

6. Zabawa „ Przebieganie pod chustą”

Propozycja I: Uczestnicy podnoszą i opuszczają chustę, trzymając ją za uchwyty. Prowadzący mówi, kto ma zmienić miejsce, np. „Przebiegają pod chustą ci, których imię zaczyna się na literę A, B lub C itp. Przebiegają osoby, które mają niebieski oczy. Przebiegają osoby, które mają siostrę itp.”

Propozycja II: Przebiegają osoby przypisane do danego koloru.

Propozycja III: „Sałatka owocowa” Uczestnicy zamiast do kolorów przypisani są do określonych owoców, np. cytryny, pomarańcze, pomidory, śliwki, granaty, ogórki. Wywołane owoce przebiegają pod chustą. Na hasło „ *Sałatka owocowa*” wszyscy zamieniają się miejscami (łapią inne uchwyty).

7. Przechodzenie pod chustą na czworakach

Nauczyciel wymienia kolory (w momencie, kiedy dzieci przebiegają chusta musi być podniesiona maksymalnie wysoko).

8. Zabawa „ Bilard”

Grupa wachluje chustą, na której jest piłeczka. Ma ona wpaść do otworu znajdującego się na środku chusty.

9. „Potwór z Loch – Nees”

Dzieci leżą pod chustą, przykryci do pasa. Pod nią znajduje się jedna osoba-potwór. Gdy wszyscy zamkną oczy, potwór wciąga kogoś pod chustę. Na gwizdek nauczyciela, dzieci otwierają oczy i zgadują kto zniknął.

10.„Namiot”

Uczniowie trzymają chustę jedną ręką, podnosząc ją góra – dół. Gdy chusta jest maksymalnie wysoko, robią jeden krok do środka, ciągnąc chustę za swoimi plecami. Przykucając siadają na jej brzegu. W ten sposób powstaje namiot, jedno dziecko stawiamy na środku, jako podpórka.

11.„Kwiat lotosu”

Jedna osoba siedzi na środku chusty z nogami pod brodą, pozostali trzymają chustę za brzeg. Zwracają się wprawą stronę i idąc powoli, zawijają siedzącego. Gdy jest on zawinięty do wysokości ramion, zatrzymują się i na trzy cztery równocześnie i szybko wycofują się (podnosząc osobę siedzącą na chuście do góry).

12.Pożegnanie się

Uczniowie siedzą w kręgu, kończą zdanie nauczyciela: „Na dzisiejszych zajęciach.....”

VII. Przewidywany wpływ programu na wieloaspektowy rozwój osobowości dziecka:

Realizacja zaproponowanych zajęć z zakresu arteterapii, biblioterapii i choreoterapii pozwoli uczniom na rozwinięcie samoświadomości, nauczy rozpoznawania oraz werbalizacji własnych uczuć.

Samoświadomość stanów emocjonalnych to pierwszy krok do samoregulacji polegającej na kontroli i kierowaniu własnym zachowaniem.

Proponowane spotkania mają również na celu rozwijanie empatii i pozytywnej samooceny u dzieci, co stanowi podstawę humanistycznej koncepcji człowieka.

W czasie zajęć, uczniowie zyskają okazję do nabywania prawidłowych zachowań, będą kształtowali postawę prospołeczną. Nauczą się wpływać na swoje zachowanie poprzez: zdobywanie wiedzy o sobie, aktywność fizyczną, umiejętność walki ze stresem, radzenie sobie z negatywnymi emocjami, przyswajanie właściwych wzorców zachowań oraz prezentowanie postawy radzenia sobie w życiu.

Zaproponowane formy terapii przyczynią się do wzmocnienia rozwoju prawidłowej, silnej osobowości dzieci i wyeliminowania zachowań nieprawidłowych, niepożądanych, społecznie nieakceptowanych.

VIII. Ewaluacja programu

Ewaluacja będzie dotyczyć zarówno przebiegu zajęć jak i osiągniętych wyników. Analizie poddane zostaną zachowania uczniów, ich postawy, reakcje, umiejętności, stopień zainteresowania zajęciami. Służyć ma temu obserwacja pedagogiczna, opinie uczniów o poszczególnych zajęciach wyrażone poprzez wypełnienie ankiety ewaluacyjnej.

Literatura

TERAPIA PRZEZ SZTUKI PLASTYCZNE

1. Arteterapia czyli psychorysunek / Bożena Muraszko // Edukacja i Dialog. – 1995, nr 10
2. Autoekspresja plastyczna dziecka wyrazem jego rozwoju / Małgorzata Karwowska-Struczyk // Wychowanie w Przedszkolu. – 1988, nr 9
3. Dlaczego dziecko rysuje? / Alicja B. Gajo // Życie Szkoły. – 2003, nr 1
4. Formy aktywności przestrzeni w rysunku dziecka neurotycznego / Elżbieta Głowacka // Plastyka i Wychowanie . – 1993, nr 5
5. Jeszcze raz o resocjalizacji przez twórczość plastyczną / Tomasz Rudowski // Opieka – Wychowanie – Terapia. - 1997, nr 1
6. Kompensacyjna funkcja działalności plastycznej dzieci przewlekle chorych – propozycja wprowadzenia elementów arteterapii / Anna Stawecka // Edukacja. – 2003, nr 2
7. Malowanie rękami jako niekonwencjonalna forma ekspresji / Beata Bielska // Szkoła Specjalna. - 2001, nr 1
8. Niewerbalne formy psychoterapii / Elżbieta Urbańska // Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze. – 1997, nr 10
9. Orgiami uczy i bawi (wykorzystanie technik orgiami do pracy z dziećmi upośledzonymi w stopniu lekkim i umiarkowanym) / Katarzyna Warchoł// Szkoła Specjalna . - 2000, nr 5,
10. Origami w terapii i edukacji / Dorota Dziamska // Edukacja i Dialog. - 1995, nr 4
11. Plastyka leczy, uczy, wychowuje/ Magdalena Chęcińska // Plastyka i Wychowanie. – 1996, nr 3
12. Refleksje nauczyciela z pracy z dziećmi upośledzonymi umysłowo uzdolnionymi plastycznie / Alina Arciszewska - Binnebesel // Wychowanie na co Dzień. - 2002, nr 2-3
13. Rola plastyki w rewalidacji dzieci lekko upośledzonych umysłowo / Elżbieta Łukomska // Szkoła Specjalna. – 1999, nr 1
14. Rysunek dziecka upośledzonego umysłowo / Marzanna Mroziewicz // Plastyka i Wychowanie. – 1996, nr 3
15. Rysunek dziecka: etapy rozwoju, znaczenie, aspekt psychologiczny twórczości plastycznej dziecka: zestawienie bibliograficzne w wyborze za lata 1980 – 2002 // Wszystko dla Szkoły. – 2003, nr 6
16. Spektakle „O złym królu i odważnym Andrzeju” oraz „Królewna Żabka”. Efekty korelacji języka polskiego, techniki i plastyki w nauczaniu dzieci upośledzonych umysłowo / Jolanta Smieja // Szkoła Specjalna. -1997, nr 5
17. Sztuka dla wszystkich. Warsztaty plastyczne z dziećmi młodzieżą specjalnej troski / J. Byszewski // Plastyka w Szkole. -1986, nr 3
18. Techniki plastyczne w terapii dzieci dyslektycznych / Jadwiga Jastrząb // Życie Szkoły. – 1985, nr 6

19. Terapeutyczne walory twórczości plastycznej / Wiesław Sikorski // Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze. -1997, nr 5
20. Terapeutyczne znaki w ekspresji plastycznej dziecka / Dorota Minta // Plastyka i Wychowanie. – 1995, nr 1
21. Terapia plastyką / Anna Lech // Nowe w Szkole. - 2004, nr 4
22. Terapia plastyką / Lidia Wiśniewska // Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze. - 2003, nr 7
23. Terapia uczuciowa / Elżbieta Chlebowska // Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze. – 2003, nr 1
24. Twórczość plastyczna dziecka lekko upośledzonego umysłowo jako forma rewalidacji / Hanna Miller // Szkoła Specjalna. – 2000, nr 2/3
25. Twórczość plastyczna w kompensacji dzieci przewlekle chorych / A. Stawecka // Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne. – 2004, nr 3
26. Z doświadczeń warsztatów terapii plastycznej / Z. Citko // Plastyka i Wychowanie. – 1993, nr 5
27. Zajęcia plastyczne a zajęcia terapeutyczne / Elżbieta Kukuła // Plastyka i Wychowanie . – 1993, nr 3

BIBLIOTERAPIA

1. Biblioterapia jako metoda pedagogiki specjalnej w Szkole Specjalnej 1991, nr 2/3
2. Biblioterapia teoria i praktyka /Borecka Irena// Warszawa 2001
3. Drama i teatr jako terapia / Jolanta Kwaśniewska // Polonistyka. – 2003, nr 9
4. Drama w klasach integracyjnych /Urszula Grygier //Edukacja i Dialog. - 2002, nr 1
5. Drama w profilaktyce / Marta Marchew // Remedium. – 2005, nr 7-8
6. Dzieci specjalnej troski w szkole podstawowej /Popławska Bożena// Warszawa 2001
7. Inscenizacja jako jedna z form pracy rewalidacyjnej z dziećmi upośledzonymi umysłowo w stopniu lekkim w klasach młodszych / Wanda Słupczyńska // Szkoła Specjalna. - 1988, nr 5
8. Rola zajęć teatralnych rewalidacji dzieci z upośledzeniem umysłowym / Dorota Raczkiewicz// Szkoła Specjalna. - 2001, nr 2
9. Socjoterapeutyczne właściwości dramy /Henryka Andrejczak // Problemy Opiekuńczo - Wychowawcze. - 1994, nr 10
10. Teatr niepełnosprawnych. Sztuka czy terapia? Inkluzja czy rozłączność? Pytania niepotrzebne / Grażyna Szafraniec, Katarzyna Krasoń// Auxilium Sociale - 1999, nr 3-4
11. Teatrzyk „Maja” drogą do uspołecznienia dla dzieci upośledzonych umysłowo/ Maria Leśniak, Jadwiga Jędrzejowska-Mitas // Szkoła Specjalna . - 2000, nr 5
12. Terapia dramą / Monika Just // Życie Szkoły. – 2004, nr 2
13. Wprowadzenie do pedagogiki specjalnej /Sękowska Zofia // Warszawa 2001
14. Wychowawcza rola dramy w kształceniu zintegrowanym / Jadwiga Basińska // Częstochowski Biuletyn Oświatowy. - 2003, nr 2

15. Zastosowanie i efektywność metody dramy w terapii uzależnień / Justyna Zulewska // Opieka – Wychowanie – Terapia. - 2001, nr 4
16. Znaczenie dramy i swobodnego tekstu w profilaktyce uzależnień i agresji / Bożena Koperny // Nowa Szkoła. - 1999, nr 5

MUZYKOTERAPIA, CHOREOTERAPIA

1. „Mowa ciała” przez taniec / Krystyna Dutkiewicz // Życie Szkoły. – 2000 nr 6
2. „Tańce na siedząco” jako propozycja ruchu inspirowanego muzyką / K. Stachyra // Wychowanie Muzyczne w Szkole. – 2001, nr 1
3. „Zatańczmy tak, jak podpowiada nam muzyka ...” / Maria Leszczyńska // Wychowanie w Przedszkolu. – 1996, nr 2
4. Choreoterapia – taniec leczący duszę / Ewelina J. Konieczna // Edukacja i Dialog. - 2003, nr 8
5. Ćwiczenia muzykoterapeutyczne na kolonii zdrowotnej dla dzieci jękających się / Zofia Szewczyk // Zagadnienia Wychowawcze a Zdrowie Psychiczne – 1976, nr 3,
6. Dlaczego taniec? / Aleksandra Skoczek // Nauczanie początkowe. – 2004/2005, nr 3
7. Dziecko u progu nauki szkolnej – założenia metodyczne zajęć muzycznych z wykorzystaniem wybranych technik muzykoterapii / Izabela Dębicka // Nauczanie Początkowe. – 2006/2007, nr 1
8. Edukacja i terapia muzyczna w odniesieniu do dzieci i młodzieży niepełnosprawnej / Zofia Konaszkiewicz // Szkoła Specjalna. – 1993, nr 1,2
9. Edukacja taneczna dzieci i młodzieży / Dariusz Kubinowski // Wychowanie na co Dzień. – 1997, nr 4-5
10. Edukacja taneczna wg metody Labana / Dariusz Kubinowski // Kultura Fizyczna. - 1996, nr 9-10
11. Elementy muzykoterapii w pracy pedagoga / Maciej Kierył // Wychowanie Muzyczne w Szkole. – 1993, nr 1
12. Elementy muzykoterapii w pracy z dzieckiem upośledzonym umysłowo / Zdzisław Dywicki // Wychowawca . - 1998, nr 1
13. Ewolucja tańca w XX wieku / Olga Kuźmińska // Kultura Fizyczna. – 2001 nr 3-4
14. Moje spotkanie z muzykoterapią prof. Detleva Cramera / Agnieszka Krzemińska // Szkoła Specjalna. - 1996, nr 5
15. Muzyczna terapia najmłodszych / Joanna Tokarz // Wychowanie Muzyczne w Szkole. – 1992, nr 4
16. Muzyka i struktura muzyczna / Edith Lecourt // Psychoterapia. - 2004, nr 1
17. Muzyka łagodzi pierwsze trudności / Małgorzata Suświł // Wychowanie w Przedszkolu. – 1993, nr 10, s. 588 – 594 (dot. dzieci rozpoczynających edukację przedszkolną)
18. Muzyka w szpitalu dziecięcym / Zofia Konaszkiewicz // Wychowanie Muzyczne w Szkole. – 1987, nr 1, s. 49 – 57
19. Muzyka w terapii / Monika Efinowicz // Arka. - 2002, nr 1
20. Muzyka w terapii wychowawczej dzieci psychotycznych i autystycznych / Alfred Brauner // Zagadnienia Wychowawcze a Zdrowie Psychiczne. – 1984

21. Muzyka: zdrowie i radość tworzenia /Justyna Zielińska // Życie Szkoły.–1991, nr 2
22. Muzykoprofilaktyka i muzykoterapia w leczeniu nerwic dziecięcych / Izabela Debicka // Nauczanie Początkowe. – 2004/2004, nr 3
23. Muzykoterapia / Maciej Mościcki // Wychowanie Fizyczne i Higiena Szkolna. – 1986, nr 5, s. 173-174, nr 6
24. Muzykoterapia a najnowsze zdobycze techniki / H. Portalska // Gestalt -1995, nr 19 -21

WYDAWNICTWA ZWARTE i artykuły w wydawnictwach zwartych:

1. Arteterapia // W: Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku. – Warszawa
2. Arteterapia jako metoda wspomagająca pracę wychowawczą / I. Wierzchucka // W: Sztuka w edukacji i terapii / red. M. Kapnik, W.A. Macher. – Kraków, 2004
3. Arteterapia osób niepełnosprawnych umysłowo (na przykładzie warsztatów ceramicznych) / A. Stawiarka // W: Sztuka w edukacji i terapii / red. M. Kapnik, W.A. Sacher. - Kraków, 2004
4. Arteterapia w teorii i praktyce / E. Konieczna. – Kraków, 2004
5. Arteterapia/ W. Sikorski // W: Encyklopedia Pedagogiczna XXI. Wieku, T.1. – Warszawa, 2003
6. Chcę coś zrobić / M. Knobloch . – Warszawa, 1990. – s. 58 – 64: Twórczość jako niezbędny element prawidłowej terapii
7. Dziecko i sztuka. Recepcja – edukacja – wsparcie – terapia / red. M. Kapnik. – Katowice, 2003
8. Elementy arteterapii w pracy z pacjentem uzależnionym od narkotyków / Magdalena Kotyza, Mariusz Matysik // W: Ciągłość i zmiana obszarze profilaktyki społecznej i resocjalizacji / red. Dorota Rybczyńska. – Kraków, 2003
9. Elementy metodyki nauczania początkowego dzieci upośledzonych umysłowo / A. Mikrut , J. Wyczęsany. – Kraków, 2001. – s. 209 – 217 : Muzyka w metodzie ośrodków pracy
10. Muzyka jako element wychowania w rozwoju osobowym dziecka z niepełnosprawnością / Agnieszka Jarkowska.- Tychy, 2004
11. Muzyka jako forma wspierania socjalizacji u dzieci w wieku szkolnym / K. Jankowska // W: Sztuka w edukacji i terapii / red. M. Kapnik, W. A. Macher. – Kraków,2004
12. Muzyka w wychowaniu dziecka niepełnosprawnego / Z. Konaszek // W: Dziecko niepełnosprawne ruchowo, cz. 3. – Wychowanie i nauczanie dzieci z mózgowym porażeniem dziecięcym/ red E. Mazanek. - Warszawa, 1998
13. Muzykoterapia // W: Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku
14. Muzykoterapia i trening relaksacyjny w pracy z dziećmi / Barbara Milczarek // W: Terapia pedagogiczna / red. Ewa Skorek – Kraków,2005
15. Muzykoterapia w rehabilitacji i profilaktyce / Aldona Szostak – Gąsienica. – Warszawa, 2003
16. Muzykoterapia. Podstawy teoretyczne do zastosowania muzykoterapii w profilaktyce stresu / Małgorzata Kronenberg. – Szczecin, 2005

17. Muzykoterapia. Wykorzystanie technik aktywnych i receptywnych w profilaktyce stresu / Małgorzata Kronenberg. – Łódź, 2005
18. Poradnik dydaktyczny dla nauczycieli realizujących podstawę programową z zakresu szkoły podstawowej i gimnazjum z uczniami widowymi i słabo widzącymi/ red. S. Jakubowski. – Warszawa, 2001
19. Postępowanie wychowawcze w upośledzeniu umysłowym /A. i F. Brauner. - Warszawa, 1995. – Postępowanie wychowawcze w zajęciach rytmiczno-muzycznych
20. Praca rewalidacyjna z dziećmi upośledzonymi umysłowo w szkole życia / I. Polkowska . – Warszawa, 1994,
21. Psychoterapia dzieci niepełnosprawnych ruchowo / G. Brearley . – Warszawa, 1999
22. Rozwój daje radość. Terapia dzieci upośledzonych umysłowo w stopniu głębokim/ red. J. Kielin. – Gdańsk, 1999 : Zabawy plastyczne
23. Rysunek w psychoterapii / G. Oster , P. Goud . – Gdańsk, 1999
24. Specjalizacja biblioterapeutyczna i arteterapeutyczna w Państwowym Pomaturalnym Studium Kształcenia Animatorów Kultury i Bibliotekarzy we Wrocławiu / K. Hrycyk // W: Pogranicza – literatura, teatr i psychologia / red. A. Radzik. – Kraków, 2001
25. Terapia przez dramę dziecka napotyającego trudności szkolne / Elżbieta Jegierska-Wiejak // W: Dziecko z zaburzeniami w rozwoju/ red. B. Cytowska, B. Wilczura. – Kraków, 2006
26. Terapia sztuką / Susan Buchalter. – Poznań, 2006
27. Twórcza resocjalizacja. Wybrane metody pomocy dzieciom i młodzieży / M. Konopczyński. – Warszawa, 1996: Czy przez plastykę można resocjalizować? Muzyka w oddziaływaniach resocjalizacyjnych,
28. Walory rytmiki w kształtowaniu postawy twórczej / A. Maciejczyk // W: Sztuka w terapii i edukacji / red. M. Kapnik, W. A. Sacher. – Kraków, 2004
29. Warsztat muzykoterapeutyczny:”drzewko smutku – drzewko radości” / Lidia Kataryńczuk-Mania // W: Terapia pedagogiczna / red. Ewa Skorek – Kraków,2005
30. Współtworzenie. Zajęcia plastyczne z osobami upośledzonymi umysłowo / J. Łukaszewska – Garda , T. Szperkowski. – Warszawa, 1997
31. Wybrane zagadnienia z terapii muzycznej / Lidia Kataryńczuk-Mania // W: Terapia pedagogiczna / red. Ewa Skorek – Kraków,2005
32. Wybrane zagadnienia z terapii muzycznej / Lidia Kataryńczuk-Mania // W: Terapia pedagogiczna / red. Ewa Skorek – Kraków,2005
33. Wychowanie i terapia w rewalidacji dzieci młodzieży / B. Grochmal – Bach. - Kraków, 2000: Terapia kreatywna
34. Wyzwalanie aktywności dzieci głębiej upośledzonych umysłowo: programy i metody /H. Olechnowicz. – Warszawa, 1994
35. Zabawy ze sztuką. Poręcznik metodyczny dla nauczycieli / Anna Kalbarczyk. – Kraków, 2006
36. Dziecko w świecie marzeń / Bronisława Dymara - Kraków, 1996